

MATNNI O'QISH VA TUSHUNISH TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOHIYATI

Namangandavlat pedagogika instituti magistranti

Raimjanova Gulnozaxon Muhiddin qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada matnni o'qish va tushunish tushunchasining pedagogik-psixologik mohiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan. Matnni o'qish va tushunish jarayonining ta'lim samaradorligiga ta'siri, o'quvchilarning bilish faoliyati va nutqiy rivojidagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, o'qish va tushunish ko'nikmalarining psixologik asoslari — diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur hamda metakognitiv jarayonlar bilan uzviy bog'liqligi ochib berilgan. Maqolada pedagogik yondashuvlar, samarali o'qish strategiyalari va xalqaro baholash dasturlari (xususan, PIRLS) doirasida o'qish savodxonligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: matnni o'qish, matnni tushunish, o'qish savodxonligi, pedagogik yondashuv, psixologik jarayonlar, kognitiv faoliyat, metakognitiv ko'nikmalar, nutqiy rivojlanish, PIRLS tadqiqoti.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ КОНЦЕПЦИИ ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА

Магистрант Наманганского государственного педагогического
института

Раймджанова Гульнозахон Мухиддин кизи

Аннотация: В данной статье с научной и теоретической точки зрения рассматривается педагогическая и психологическая сущность понятия

чтения и понимания текста. Анализируется влияние процесса чтения и понимания текста на эффективность обучения, его роль в познавательной деятельности и развитии речи учащихся. Также раскрываются психологические основы навыков чтения и понимания – внимание, память, мышление, воображение и их неразрывная связь с метакогнитивными процессами. В статье обосновывается важность грамотности чтения в рамках педагогических подходов, эффективных стратегий чтения и международных программ оценки (в частности, PIRLS).

Ключевые слова: чтение текста, понимание текста, грамотность чтения, педагогический подход, психологические процессы, познавательная деятельность, метакогнитивные навыки, развитие речи, исследование PIRLS.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPT OF READING AND UNDERSTANDING THE TEXT

Master's student of the Namangan State Pedagogical Institute

Raimjanova Gulnozakhon Muhiddin qizi

Abstract: This article sheds light on the pedagogical and psychological essence of the concept of reading and understanding the text from a scientific and theoretical perspective. The impact of the process of reading and understanding the text on educational effectiveness, its role in the cognitive activity and speech development of students is analyzed. It also reveals the psychological foundations of reading and understanding skills - attention, memory, thinking, imagination and their inextricable connection with metacognitive processes. The article substantiates the importance of reading literacy within the framework of pedagogical approaches, effective reading strategies and international assessment programs (in particular, PIRLS).

Keywords: reading the text, understanding the text, reading literacy, pedagogical approach, psychological processes, cognitive activity, metacognitive skills, speech development, PIRLS research.

Kirish: XXI asr ta'limining asosiy maqsadi — faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarda yuqori darajadagi bilimni anglash, uni tahlil qilish va hayotiy sharoitlarda qo'llay olish qobiliyatlarini shakllantirishdir. Bunda yozma matnlarni to'g'ri o'qish va tushunish — ta'lim jarayonining ajralmas elementi sifatida markaziy o'rin egallaydi. Turli xalqaro tadqiqotlar bu ko'nikmaning ahamiyati va ta'lim sifatiga ta'sirini qayd etib kelmoqda (masalan, PIRLS, PISA natijalari). Matnni o'qish va tushunish — bu nafaqat belgilarni tovushga aylantirish jarayoni[2], balki kognitiv, lingvistik, psixologik va pedagogik funksiyalarni o'zaro uyg'unlashtirgan murakkab faoliyatdir.

1. Matnni o'qish va tushunishning asosiy tushunchalari:

1.1. O'qish va tushunishning mazmuni

Matnni o'qish — yozma belgilar tizimini qabul qilib, uni nutq shakliga aylantirish jarayonidir. Ammo o'qish tushunish bilan yakunlanadi, ya'ni faqat belgilarni "o'qib berish" yetarli emas. Tushunish — matn mazmunini chuqur anglab, uni kontekst bilan bog'lash, asosiy fikr va g'oyalarni ajratish, munosabat bildirish hamda mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatidir.

1.2. Lingvistik va kognitiv komponentlar

O'qish jarayoni lingvistik bilimlar uchun asos bo'lsa, tushunish kognitiv jarayonlarning yuqori darajali faoliyatini talab qiladi. Til belgilarining semantik — ma'no asosidagi, sintaktik — tuzilish asosidagi, hamda pragmatik — kontekst asosidagi xususiyatlarini chuqur idrok etish bu jarayonning muhim qismidir.

2. Matnni o'qish va tushunish faoliyatning asosiy komponentlari quyidagilar:

Diqqat — matnning muhim qismlariga e'tibor qaratish, chalg'ituvchi omillardan xoli bo'lish;

Xotira — o'qilgan ma'lumotni saqlash, qisqa va uzoq muddatli xotirada qayta tiklash;

Tafakkur — analiz, sintez, umumlashtirish, farqlash orqali mazmunni idrok etish;

Tasavvur — obrazli tasavvurlar orqali matn mazmunini jonlantirish;

Nutq — o'qilgan matnni og'zaki va yozma shaklda ifodalash.

3. Matnni o'qish va tushunishda individual yondashuv:

Har bir o'quvchining til bilimlari, diqqat va xotira salohiyati turlicha bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi individual yondashuv, farqlangan topshiriqlar, qo'shimcha izohlar orqali har bir o'quvchining o'qish tushunish ko'nikmalarini oshiradi.

4. Matnni o'qish va tushunishda amaliy tadqiqotlar va xalqaro tajribalar:

PIRLS va PISA kabi xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, matnni o'qish va tushunish ko'nikmalari faqat o'qish darslarida emas, balki matematika, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlarda ham muvaffaqiyatga erishishga asos bo'ladi. Bu ko'nikmalar kompleks ta'lim vazifalari hal etishda markaziy rol o'ynaydi[4].

Matnni o'qish va tushunish — ta'lim jarayonida o'quvchining bilimlarni egallashi, fikrlashi va nutqiy rivojlanishida muhim o'rin tutadigan murakkab kognitiv, psixologik va pedagogik jarayondir. Bu jarayon faqatgina yozma belgilarni tovushga aylantirish emas, balki matn mazmunini anglash, tahlil qilish, baholash va uni shaxsiy tajriba bilan bog'lashni ham o'z ichiga oladi.

Matnni o'qish va tushunish tushunchasining pedagogik nuqtayi nazardan, o'quvchilarda:

bilimlarni mustaqil o'zlashtirish,

tanqidiy va mantiqiy fikrlash,

nutqiy kompetensiyalar (og'zaki va yozma nutq),

o'quv motivatsiyasi va o'qishga qiziqishni rivojlantiradi[3].

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qish va tushunish barcha fanlarni o'zlashtirishning asosi bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi matn bilan ishlash jarayonida savol-javob, muhokama, klaster, insert, "B-B-B" kabi interfaol metodlardan foydalanib, o'quvchining faol ishtirokini ta'minlaydi.

Psixologik jihatdan matnni o'qish va tushunish quyidagi psixik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq:

diqqat – matnga jamlanish,

xotira – o'qilgan ma'lumotni saqlash va qayta tiklash,

tafakkur – tahlil, sintez, umumlashtirish,

tasavvur – obrazli fikrlash va mazmunni ko'z oldiga keltirish[1].

O'qish jarayonida o'quvchi matn mazmunini avvalgi bilimlari bilan solishtiradi, muhim va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratadi hamda xulosalar chiqaradi. Bu esa metakognitiv ko'nikmalar — ya'ni o'z fikrlash jarayonini anglash va nazorat qilishni rivojlantiradi.

Matnni o'qish va tushunishning pedagogik-psixologik mohiyati shundaki, u:

o'quvchining shaxsiy rivojiga xizmat qiladi;

bilimni tayyor holda emas, faol o'zlashtirish orqali egallashga undaydi;

mustaqil fikrlovchi, o'qiganini anglay oladigan va hayotda qo'llay oladigan shaxsni shakllantiradi[6].

Xulosa qilib aytganda, matnni o'qish va tushunish — bu murakkab psixologik va pedagogik jarayon bo'lib, u o'quvchida yuqori darajadagi kognitiv va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiradi. Pedagogik yondashuv samaradorligi o'qituvchining strategik rejalashtiruvi, individual yondashuvi va o'quvchilarga faol o'qish strategiyalarini o'rgatishga bog'liqdir[7]. Bugungi ta'lim sharoitida matnni tushunish qobiliyati nafaqat akademik muvaffaqiyatni, balki mustaqil hayotda to'g'ri fikrlash va axborotni amaliy qo'llashni ham ta'minlaydi.

Matnni o'qish va tushunish — bu ta'lim jarayonining markaziy kompetensiyasi bo'lib, uning pedagogik mohiyati bilim va ko'nikmalarni

shakllantirishda namoyon bo'lsa, psixologik mohiyati o'quvchining bilish jarayonlari va shaxsiy rivojida aks etadi. Ayniqsa, PIRLS kabi xalqaro tadqiqotlar ushbu ko'nikmaning ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanini tasdiqlaydi[8].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Karimova G.K. Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. "*O'quv qo'llanma*". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – B.125-128.
- 2.Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. "*Darslik*".– Toshkent: O'qituvchi, 2020. – B.68-70.
- 3.G'afforova T.Sh. Boshlang'ich sinflarda o'qish va nutqni rivojlantirish metodikasi. "*O'quv qo'llanma*"– Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – B.224.225.
- 4.Rasulov R., Qodirova D. Ta'lim jarayonida kognitiv yondashuv asoslari. "*Metodik qo'llana*" – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2023. – B.45.48.
- 5.Mullis I.V.S., Martin M.O. PIRLS 2021 Assessment Framework. – Boston College, 2021. – B.324-325.
- 6.OECD. PISA 2022 Results: Reading Literacy. – Paris: OECD Publishing, 2023. – B.200.
- 7.Xudoyberdiyev A.A. O'quvchilarning matnni tushunish kompetensiyalarini rivojlantirish omillari // Ta'lim va tarbiya jurnali, 2022, №4. – B.
- 8.Ismoilova N.N. Metakognitiv strategiyalarning o'qish samaradorligiga ta'siri // Pedagogik ta'lim, 2023, №2. – B.120-124.